

„A magyar kultúra levegő után kapkod”

Beszélgetés Hankiss Elemér szociológussal

Sorozatunkat (*Könyvtáros*, 1989/2. sz.) *Hankiss Elemérrel* való beszélgetésünkkel folytatjuk. Nem könnyen állt kötélnek, de különböző hajdanvolt közös emlékek, nosztalgiai zsarolásának végül is nem tudott ellenállni. Előre megküldtük kérdéscsomagunkat, majd a megbeszélte időben, kölcsönmagnetofonnal felszerelve, megkerestük munkahelyén.

*

– *Első kérdésünk* : „Milyen fázisban van a mai magyar kultúra? Emelkedőben? Süllyedőben?”

Hankiss Elemér : Azt hiszem, hogy nem lehet egységes magyar kultúráról, általában magyar kultúráról beszélni. A magyar kultúra több szálból fonódik össze, különböző szálait többféleképpen is szét lehet választani. A hagyományos kettősségben gondolkodva, hogy ti. van az úgynevezett magas kultúra, és van a népszerű kultúra, azt kell mondanom, hogy az értékes irodalomnak, értékes művészetnek, értékes színháznak, értékes filmnek nincs most aranykora. A hatvanas évek Magyarországon is, Európában is izgalmasabb évek voltak ebből a szempontból, mint a nyolcvanas évek. A „magas kultúra” térvesztése már a hetvenes években megindult, de különösen felgyorsult az elmúlt egy-két évben. Ma a főszereplő a politika. Ma az igazi színház a politika színpadán zajlik, és nem a színházakban. Ma izgalmasabb egy parlamenti ülés, mint egy premier. Ezt nem mondhatjuk el az ötvenes vagy a hatvanas évekről. Ma a legfontosabb gondolatok nem az irodalomban fogalmazódnak meg, hanem a közgazdaságtanban és a politikai tudományokban. Ilyen szempontból, úgy érzem, ma egy kicsit holt időszak van a magas kultúrában. Lehet, hogy nagyon szép művek születnek közben, de pillanatnyilag társadalmi vissz-

hangjuk nem akkora, mint korábban volt, vagy később majd lehet.

Ami a népszerű, a szélesebb közönség számára élvezhető kultúrát illeti, ezen a téren – bizonyos szempontból – ellenkező irányú mozgás zajlott le. A kiadás szabadságának növekedésével ez a kultúra színesebb, érdekesebb, nyitottabb lett. Fokozatosan feloldódtak az özönvíz előtti ideológiai görcsök és korlátok, szélesedett a választék. A hetilapok magazinná színesedtek, az indiai árvizek és a réztáblák már nemcsak a pult alatt voltak kaphatók, a színpadokon francia és amerikai vígjátékok peregtek, a rádiót elárasztotta a pop és a televízióban megjelentek a luxusvillás és luxusautós nyugati krimik. Az elmúlt néhány évben már a meztelen fotómodellek és a botránylapok elől is meghátrált a párt.

B. : *Visszatérve az úgynevezett magas kultúrára, mi az oka az általad említett térvesztésnek?*

H. : Az ismert mondást átalakítva mondhatnánk azt, hogy „Inter res civiles silent musae”. Vagyis, hogy ha nagyon zajosak a közügyek, akkor némák maradnak a múzsák. Ez jól hangzik, de nem szükségszerűen igaz. Voltak olyan korok, amikor csattogtak a politika fegyverei, de közben virágoztak a művészetek, és voltak olyan békés korszakok, amelyekben unalomba és középszerűbe süllyedt minden. Nem hiszem, hogy eléggé ismerjük már az aranykorok alkímáját; de bizonyára kellene hozzá nagy tehetségek, kellene hozzá nagy mesterek, műhelyek, iskolák, kell hozzá hagyomány, kell hozzá valamiféle „korszellem” rejtett sugárzása, kellene hozzá zseniális mecénások, kell hozzá értő közönség, kellene hozzá kávéházak, kell hozzá... mi még? Tehetségek minden bizonnyal ma is vannak, a genetikai statisztika legalábbis ezt akarja elhithetni velünk. De hol vannak a mesterek, a műhelyek, az iskolák?

A kávéházak? A hagyományok megszakadtak, összekuszálódtak; a kor szelleme még rejtőzködik, dadog, rongyait rendezgeti; mecénásaink, hivatalosan, negyven éven át a silányért hevültek; a közönség ette, nem ette, alig-alig kapott mást. A romlás, véleményem szerint, s lehet, hogy tévedek, már a negyvenes években kezdődött, s a hatvanas évek is csak a jelenhez képest voltak izgalmasabbak, jobbak. De kétségtelen, hogy azokban az években óriási varázsa s vonzereje volt az irodalomnak.

B. : Miben rejtett ez a varázs?

H. : A szabadságban. Ezekben az években a politikai elnyomás rendkívül erős volt; ebben a reménytelen helyzetben az irodalom és általában a művészet volt a kitörésnek, a felszabadulásnak egyik és időnként már-már az egyetlen eszköze. Minden igazi, vagy akkor igazinak érzett műalkotás egy-egy kitörési kísérlet volt a rabságból. A zsarnok legyőzésének, a szabadságnak az élményét hordozta és sugározta. Ez az élmény vonzotta az embereket a könyvhöz, a színházba, ezért tolongtak a filmpremiereken, ezt az üzenetet, ezt az evangéliumot akarták hallani. Azt, hogy a zsarnok véreskezű és gonosz; azt, hogy az a világ, amit felépítettek nekik, nem paradicsom, hanem börtön; azt, hogy van remény a szabadulásra. A tiltott dolgok kimondásának bátorsága és szabadsága vált a legfőbb értékke. Az esztétikai élmény azonosult, behelyettesítődött a szabadság élményével. Attól éreztünk és vallottunk valamit szépnek vagy csúnyának, hogy milyen bátran próbált a szabadság irányába kitérni. Bátran, de nem nyíltan. Az esztétikai kifejezés áttételességének, metaforikusságának a helyére egy sajátos politikai tolvajnyelv, az allúziók, parabolák, politikai metaforák nyelve lépett. Az esztétikum misztériumát a ki nem mondható, de sejtett dolgok titokzatossága váltotta fel.

V. : Lehetetlenné vált így igazi műalkotások létrejötte?

H. : Nem föltétlenül. De többnyire csak olyan alkotások jöhettek létre, amelyek csak ebben a környezetben élhettek meg, csak ebben a környezetben sugároztak értéket, igazi üzenetet. Nem volt elég erős bennük az a belső esztétikai rendezőelv, amely más környezetben és más korokban is meg tudná szólaltatni őket. Ebből a szempontból a legutóbbi évek különösen nagy pusztítást végeztek közöttük. Mert amikor a szabadságért folyó harcot már nyíltan meg lehet vívni a gazdaság, a politika, a közélet területén, akkor egyszeriben értelmét és értékét veszti a korábbi művek parabolisztikus és

metaforikus, féligazságokat sejtető világa. A szabadságot ma már a nyílt téren, a közéletben is egyre inkább be lehet lélegezni; nincs már annyira szükség a szabadságélményt, vagy annak valamiféle pótlékát óvatosan, rejtve és közvetett utakon kínáló műalkotásokra. Az ezen a hagyományon felnőtt magyar kultúra egyszeriben vérszegénnyé sápadt és levegő után kapkod.

V. : Ez kissé úgy hangzik, mint egy halálos ítélet.

H. : Visszatalálhat az irodalom és a művészet az igazi forráshoz. Az esztétikumhoz. De van mit keresnie a szabadság szférájában is. Vannak az emberi és társadalmi lét mélyrétegeiben is béklyók, bilincsek, vesélyes csapdák és örvények. Ezekhez nem tud hozzáférni, ezekről mit sem tud a sajtó, a rádió, a politika. Ezek felfedezéséhez a művészetek érzékenysége kell. A teendők itt óriásiak. A látványos változások és nem-változások forrataga elvakít minket. Jó lenne, ha az irodalom, a művészetek segítenének rálátnunk arra, hogy hol is tartunk, merre is megyünk, mi is történik velünk. Bizonyára vannak ilyen kísérletek, de a társadalom figyelme pillanatnyilag nem feljűk fordul. Ma az ország, tátott szájjal vagy visszafojtott lélegzettel, a politika szférájában folyó küzdelmet figyeli. Kifutott a víz a magas kultúra hajója alól.

B. : De tátott szájjal olvassák az emberek a magazinokat, az álomfejtő könyveket, az asztrológiáról, a keleti vallásokról és a szerelem rejtelmeiről szóló könyveket is.

H. : Ki ne szeretné a könnyű, az inycsiklandozó, az exotikus, a titokzatos, a borzongató kellemességeket és érdekességeket? De megmagyarázható az ilyen jellegű könyvek, kiadványok sikere eddigi gondolatmenetünkön belül is. A metrőlejáratoknál szabad pulton árusított könyvek, szóljanak a buddhizmusról vagy a szexről, a grafológiáról vagy a spiritizmusról, olcsó és kellemes recepteket kínálnak az embernek a felszabadulásra, az emberi kiteljesedésre, az élet már-már megoldhatatlan problémáira. Válaszokat az emberi lét olyan kérdéseire, amelyekkel a politika, a közélet, a hivatalosság nem foglalkozik és nem is tud mit kezdeni velük. Ez egy olyan piac, ahol az igazi irodalom nincs vagy alig van jelen. Vagy olyan szinten fogalmazza meg a válaszait, amit az emberek többsége nem ért meg. Vagy nem veszi a fáradságot, hogy megértse. Különböző is nagyon nehéz ebben a csinnadrattában valami olyasmit mondani, amit az emberek meg-

hallanak. Irodalmunknak csak harsányabb és üzleti érzékkel megáldott tagjai rúgnak itt a labdába. Pedig óriási igény volna az igazi szóra, az elmélyedt gondolatra, a hiteles látomásra, az igazi emberségre, az emberi lét igazi értékeinek, igazi rabságainak és szabadságainak a felmutatására. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy íróink többsége képes ezekre az elmélyülésekre, látomásokra és felmutatásokra.

B. : Nem lehet ennek egyik oka az, hogy a műhelyek is szétzilálódtak? Gondolok itt például az egyetemekre, az egyetemek lezüllesztésére. Az egyetemek nem tudják betölteni feladataikat, azt a szerepet, amelyet játszaniuk kellene a nemzet életében. De kitérhetnének a könyvtárakra is. A könyvtárak kurrens állománygyarapítása például tragikusan lecsökkent.

H. : Azt hiszem, hogy ha kultúrának szűkebben véve az irodalmat, a művészeteket tekintjük, akkor az egyetemek és könyvtárak leromlása nem döntő. Általában persze nagyon fontos az ország kultúrájának egésze szempontjából, de nem érinti ilyen közvetlenül az irodalmat, színházat, filmet. Az általad említett egyetemi és könyvtári lezüllesztés persze tra-

gikus. De nem hiszem, hogy ezek miatt vált volna érdektelenné a magyar kultúra.

B. : Tehát a rosszkedvünk...

H. : Rosszkedvünk? Rosszkedvből még születne valami nagyszerű dolog is. A legjobb művek az elmúlt harminc-nyolcvan évben épp ebből a rosszkedvből születtek. Az a baj, hogy a magyar írók, szerzők, rendezők jelentős hányada csak siránkozik. Nem jutott el egy új Mária siralomig vagy Psalmusig.

B. : És hogy állunk a mindennapi kultúrával? Ott is ilyen „siralmas” a helyzet?

H. : A mindennapi kultúra újjászületése lassanként megindult. A hatvanas években, a második gazdaság kibontakozásával, majd az elmúlt négy-öt évben a beinduló vállalkozásokkal, a magyar gazdasági kultúra gyors fejlődésnek indult, az ötvenes évek tragikus szétzilálódása után. A magyar társadalom politikai kultúrája, amely az utóbbi húsz-harminc évben szinte a zéró pontra süllyedt le, az elmúlt öt évben látványosan felfelé lendült. Az ember szinte nem is érti, hogy honnan pattannak elő ezek a majdnem érett politikusok a legfiatalabb generációból. És milyen okossággal, bölcseséggel, dinamizmussal tudják kiépíteni a harmincöt-nyolcvan éven át hiányzó politikai struktúrákat Magyarországon. A politikai kultúra ilyen nagyszabású fellendülését ma még nem követi a mindennapi emberi kultúra pozitív változása. Ez még továbbra is nagyjából olyan elavult állapotban van, mint amilyenben az ötvenes években került.

V. : És mi a helyzet a tudománnyal? Ott is ilyen rossz vagy ellentmondásos a helyzet?

*H. : Csak a társadalomtudományokról tudok beszélni. Azon belül is inkább csak a szociológiáról és politológiáról. A társadalomtudományokban jól megtanultuk az összes leccét, elsajátítottuk a módszereket, megvettük a számítógépeket, megértettük az elméleteket. S mindezt sikerrel alkalmazzuk, felhasználjuk itthon. De nem született eddig még egyetlen egyetemes jelentőségű, átfogó jellegű szociológiai vagy társadalomelméleti mű sem. A gazdaságtudományban volt rá példa. Elég, ha csak *Liska Tiborra* vagy *Kornai Jánosra* utalok. Ilyen típusú s jelentőségű műveket a szociológiában nem írtak, nem publikáltak. Le vagyunk maradva. Nincs magyar *Habermas*, nincs magyar *Luhmann*, nincs magyar *Bourdieu*. Nincsenek művek. Legfeljebb tisztességtelmevek.*

B. : De mintha születőben lennének ilyenek. Készülő nagy művek vázlatairól hallani.

H.: Sok olyan ember van, akiben benne van az a lehetőség, hogy társadalomelméletben, politikaelméletben valami fontosat alkosson, hogy például megrajzolja Kelet-Európa működő modelljét. Sok kitűnően képzett fiatal kutató dolgozik már, de a művek még nem születtek meg. Kialakulóban vannak a műhelyek is. *Bihari Mihály* körül kitűnő politikatudományi műhely alakult ki. A szociológiában is mozog már valami.

V.: *Ha jól tudom, akkor Habermas is, Luhmann is nagyon hátrányos helyzetből indult. Habermas nem volt hivatalos nagyság, ellenzéki volt, a perifériáról tört be, Luhmann sokáig szakmán kívül dolgozott, aztán lett csak professzor, ráadásul egy nem is elsőrangú egyetemen. Mi az, amitől nekik sikerült a nagy elmélet, eltekintve persze a tehetségtől, és nálunk, ahol a tehetséges fiatalok bent vannak az intézetekben, tehát nem kenyérkereső foglalkozás közben művelik a tudományt, hanem az intézetekben, mégis lassan megy?*

H.: Ma nálunk a napi politika magával sodor majdnem mindenkit. Az események ma fontosabbak, mint a gondolat. A napi sajtó izgalmasabb, mint a folyóirat, a folyóirat izgalmasabb, mint a könyv. Elkápráztat a jelen. Nehéz elmélyülni. Nincs időnk a dolgokat alaposan megvizsgálni. Majd ennek is eljön az ideje. Korábban más volt a baj. Minthogy minden társadalomtudományi elemzés beleütközött politikai érdekekbe és korlátokba, gondolkodni Magyarországon a korábbi évtizedekben se nagyon lehetett. Csak egy-két reme-

te, egy-két hallgatásra ítélt, egy-két belső száműzetésbe visszavonult ember volt igazán képes rá. A többség a jelenségek elemzésével és leírásával, módszertani problémákkal, szociográfiák írásával, semleges struktúraelemzésekkel vagy szakszociológiai kérdésekkel foglalkozott. Nem volt másra lehetőség, nem volt másra engedély, pénz, kiadó és talán nem volt rá igazi ész, erő és akarat sem. És, ahogy pestiesen mondani szokás, úgy maradtunk. Most, hogy volna az igazi gondolatnak lehetősége és piaca és kiadója, most...

B.: ...kiderül, hogy üresek a fiókok.

H.: Attól félek, hogy egyelőre üresek. Négy évtizedes szolgátság emléke nem múlik el egyik napról a másikra nyomtalanul.

B.: *Lényegesen többet kellene befektetni a kultúrába, függetlenül a gazdasági helyzet nyomorú voltától. Pontosabban a gazdasági helyzet nyomorúsága miatt. Így csinálták a finnek is, mikor a gödörben voltak. Éveken át. És egyszer csak kiderült, hogy ez bizony a gazdaságban is kamatozik.*

H.: Ennek nyoma sincs nálunk. És nincs elég erős lobbija se... A Művelődési Minisztérium negyven éven keresztül utóvédharcot folytatott ezen a téren. Vagy még azt se.

V.: *Te mit csinálnál, ha miniszter lennél – à la Németh László?*

H.: Lemondanék. Vagy kezdenék mindent, majdnem mindent előlről, valahol ott, ahol 1948-ban abbahagytuk.

Bereczky László – Vajda Kornél

Új Városi Központi Könyvtár Ózdon

Amint arról a *Könyvtáros* idei második számában hírt adtunk, 1988. december 14-én ünnepélyesen átadták az Ózdi Városi Központi Könyvtár új épületét. Szóltunk arról is, hogy – páratlanul e nemben – Ózdon az új épület mellett változatlanul megmaradt a „rég” könyvtár is. A két intézmény közt a munkamegosztás a következő: a frissen átadott épületben, a régi tanácsoló termeiben kézikönyvtár, kutatóhelyek, hírlapolvasó, helyismereti

gyűjtemény, valamint a könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó szolgálat várja az olvasókat, a Tompa Mihály Könyvtárban lehet kölcsönözni felnőtteknek, gyerekeknek és ifjaknak, itt szerveznek szabadidős programokat és itt kaptak otthont a gyermek kisközösségek is. Tudni kell, hogy Ózdon működik még egy ún. Speciális Könyvtár is (az Öregek-Fiatalok Házában), itt található a hangos könyvek, a zenei és nyelvi gyűjtemény, itt szerveznek nyelvtan-